

чески наблюдаемых объектов), так и гносеологическую (объяснение и предсказание организации и функционирования явлений) функции.

1. Бляхер Е. Д., Волинская Л. М. Картина мира и механизмы познания. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 151 с.; Дышлевый П. И., Яценко Л. В. Что такое общая картина мира. – М.: Знание, 1984. – 64 с.; Кузнецов А. В. Физическая картина мира: логико-гносеологическое основания и онто-гносеологическое обоснование. – Курск: Курск. гос. ун-т, 2008. – 197 с.; Кузнецова Л. Ф. Научная картина мира: Структура, функции, историческая динамика: автореф. дисс. ... докт. филос. наук. – Мн., 1993. – 40 с.; Михайловский В. Н., Хон Г.Н. Диалектика формирования современной научной картины мира. – Л.: ЛГУ, 1989. – 128 с.; Мостепаненко М. В. О понятии «картина мира» в конкретных науках и его роли в формировании основ научной теории. – Архангельск: АН СССР, Кольский филиал им. С.М. Кирова, 1965. – 16 с.; Платонов Г. В. Картина мира, мировоззрение и идеология. – М.: Знание, 1972. – 48 с.; Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы: Учебник. – М.: Гардарики, 2006. – 384 с. 2. Бляхер Е. Д., Волинская Л. М. Картина мира и механизмы познания. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С. 43. 3. Микешина Л. А. Научная картина мира как мировоззренческая форма знания // Научная картина мира: логико-гносеологический аспект: Сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 64. 4. Лутай В. С. Роль диалектической логики в разработке единой научной картины мира // Научная картина мира: логико-гносеологический аспект: Сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 51. 5. Мостепаненко М. В. О понятии «картина мира» в конкретных науках и его роли в формировании основ научной теории. – Архангельск: АН СССР, Кольский филиал им. С.М. Кирова, 1965. – С. 170. 6. Михайловский В. Н., Хон Г.Н. Диалектика формирования современной научной картины мира. – Л.: ЛГУ, 1989. – С. 80. 7. Дышлевый П. С., Яценко Л. В. Научная картина мира и мир культуры // Научная картина мира: логико-гносеологический аспект: Сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 14. 8. Михайловский В. Н., Хон Г.Н. Диалектика формирования современной научной картины мира. – Л.: ЛГУ, 1989. – С. 10. 9. Дышлевый П. И., Яценко Л. В. Что такое общая картина мира. – М.: Знание, 1984. – С. 53. 10. Мостепаненко М. В. О понятии «картина мира» в конкретных науках и его роли в формировании основ научной теории. – Архангельск: АН СССР, Кольский филиал им. С.М. Кирова, 1965. – С. 170. 11. Лойфман И. Я. Научная картина мира как форма систематизации знания // Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование: Сб. науч. тр. – Свердловск: УрГУ, 1985. – С. 9. 12. Степин В. С. Картина мира и ее функции в научном исследовании // Научная картина мира: логико-гносеологический аспект: Сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 80.

Н. М. КРЕСТОВСЬКА,
доктор юридичних наук

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОВИЗНАВСТВІ

Проаналізовано методологічні можливості концепту локальних цивілізацій та цивілізаційно-стадіального підходу в порівняльному правознавстві. Наведено авторське розуміння змісту поняття «цивілізація» як загальнопланетарного руху людства до правового типу культури та зроблено висновок про можливість виявити місце конкретного суспільства в шкалі цивілізаційного правового розвитку за допомогою цивілізаційно-стадіального підходу.

Ключові слова: цивілізація, локальна цивілізація, цивілізаційний підхід, правовий та неправовий типи культури.

Крестовская Н. М. Цивилизационный подход в сравнительном правоведении
Проанализированы методологические возможности концепта локальных цивилизаций и цивилизационно-стадиального подхода в сравнительном правоведении. Приведены авторское понимание содержания понятия «цивилизация» как общепланетарного движения человечества к правовому типу культуры и сделан вывод о возможности определить место конкретного общества в шкале цивилизационного правового развития с помощью цивилизационно-стадиального подхода.

Ключевые слова: цивилизация, локальная цивилизация, цивилизационный подход, правовой и неправовой типы культуры.

Krestovska N. M. Civilization approach in comparative jurisprudence
Analyzes the methodological capability of the local civilizations' concept and civilization-stages approach in comparative jurisprudence. The author's understanding of term "civilization" as planetary movement of mankind to the legal type of culture is given. Concluded that it is possible through legal civilization-stages approach to identify a specific place of any society on the scale of civilized development.

Key words: civilization, local civilization, civilization approach, legal and non-legal type of culture.

Становлення порівняльного правознавства як окремої юридичної науки зумовлює пошуки не тільки адекватного розуміння його предмета, а й методології, яка так само важлива для конституювання цього напряму досліджень у сфері правознавства. Як слушно зауважує Н. В. Варламова, компаративісти усього світу не відчувають себе пов'язаними власною методологією, а вирішальним критерієм оцінки їх досягнень є практика¹. У цій статті зроблена спроба оцінити один із заявлених порівняльним правознавством методологічних засобів, а саме цивілізаційний підхід, – якраз шляхом перевірки практикою.

Статистичний аналіз російських даних про захищені дисертації та опубліковані монографії свідчить, що цивілізаційний підхід найчастіше ставав предметом дослідження з боку філософів та політологів. Українським дослідником О. В. Кресіним цивілізаційний підхід заявлено як тісно пов'язаний з аксіологічним або ж похідний від нього. Він вважає, що сприйняття компаративістикою теорій локальних цивілізацій та цивілізаційних циклів стало практичним втіленням аксіологічних підходів². На його думку, з українських учених найбільшу увагу концептуалізації аксіологічно-цивілізаційного підходу приділив Х. Н. Бехруз. Бачення останнього побудовано на критиці марксистського формаційного підходу, який не є універсальним і до того є європоцентричним, тоді як цивілізаційний підхід дає можливість побачити різноманіття у правовій картині світу, складає основу для діалогу між носіями різних культур³.

Про прихильність до цивілізаційного підходу наголошує Л. Р. Сюкіяйнен⁴. Натомість В. Є. Чиркін пропонує поєднання формаційного та цивілізаційного підходів для класифікації правових систем сучасного багатополярного світу⁵. Утім, жодний із названих дослідників не аналізує методологічні переваги та

недоліки цивілізаційного підходу й навіть не описує його, що деякою мірою зумовлено тим, що описання та пояснення підходу є набагато складнішим, ніж описання методу.

У зв'язку з цим постає низка питань: 1) у чому полягає власна сутність, або 2) чи можна говорити про значущість цивілізаційного підходу в юриспруденції? 3) чи дає змогу цивілізаційний підхід вирішити основне завдання правової науки (за умовчанням визнаємо саме науковий характер правових знань), а саме – виявити і сформулювати закономірності появи та розвитку правових явищ та процесів? І окреме питання – що він дає компаративістам?

Проблема цивілізаційного підходу в юриспруденції та соціогуманітарних науках загалом полягає, серед іншого, у невизначеності місця цього засобу в системі методології. Прикладом цього є стаття вітчизняних дослідників В. Кампа та Р. Губаня, в якій його послідовно названо цивілізаційним підходом, цивілізаційним методом, методом цивілізаційного аналізу⁶, а російський історик М. М. Морозов, очевидно, втративши надію знайти йому місце в системі методологічних засобів, визначив його як методологічний напрям, який забезпечує вивчення процесів формування та функціонування в рамках простору та часу суперетносу комплементарних багатомірових традицій у соціальному мисленні та самоорганізації⁷.

Як уявляється, це все ж підхід, а не метод, зважаючи саме на нерозробленість сталих, прийнятих науковою спільнотою прийомів дослідження та відсутність загально визначених категорій цього методологічного засобу. Передусім це стосується категорії цивілізації і є чи не найскладнішим у цивілізаційному дискурсі. У фундаментальній праці Б. С. Єрасова наведено з десяток типових інтерпретацій поняття «цивілізація» в її локальному розумінні й надано таку авторську дефініцію: «Цивілізація – це соціокультурна спільність, що формується на основі універсальних, тобто надлокальних цінностей, які отримують відображення в світових релігіях, які складають цілісні системи соціокультурної регуляції, включаючи підсистеми моралі, права, мистецтва, філософії тощо»⁸. Це визначення відповідає на деякі питання, але ще більше питань породжує. Якщо визнавати ідею локальних цивілізацій із запропонованими критеріями, то як бути з безрелігійними цивілізаціями, наприклад китайською, існування якої не піддається сумніву жодним з представників цього наукового напрямку?

Нерідко поняття цивілізації використовується як синонім поняття «культура», тоді як будучи започаткованим діячами Просвітництва, воно означало протилежність варварству і було, таким чином, парною до останнього категорією, тобто було значно вужчим за змістом, ніж поняття «культура». Протиставлення цивілізації та варварства ми знаходимо у працях А. Фергюсона, В. Мірабо, Ж. Кондорсе, Л. Г. Моргана, К. Маркса та Ф. Енгельса, але найбільш чітко воно представлено у соціальній філософії Р. Д. Коллінгвуда, де цивілізація є процесом наближення суспільства до ідеального стану «цивільності», де важливу роль відіграють стандарти поведінки, а критеріями цивілізованості виступають закон і порядок, мир і достаток⁹. На

розвиток цього розуміння Н. В. Мотрошилова стверджує історичну протяжність станів цивілізованості та варварства та їх зв'язок, коли, з одного боку, цивілізація виростає з варварства, а з другого – рецидив варварства помітний та проявляється раз у раз у цивілізованому суспільстві.

На думку Н. В. Мотрошилової, феномен цивілізації має загальнопланетарний і навіть космічний масштаб, зважаючи на вихід людини за межі Землі. «Цивілізація – це насамперед загальна назва специфічно людського експерименту, тобто історичного розвитку роду *Homo sapiens* після багатомісячного перехідного етапу, іменованого істориками варварством. ... Цивілізація означає взаємодію... природно-біологічних факторів із соціально-історичними регулятивами, значення яких зростає у ході розвитку людського роду»¹⁰. Отже, у цього автора цивілізація постає як динамічне явище, властиве усьому людству, хоча далі зроблено застереження про різні темпи просування окремих суспільств у процесі цивілізації.

Значимо зв'язок терміна «цивілізація» з латинським словом «civilis» – громадянин, на що звертав увагу Н. Еліас, рівно як і на розуміння цивілізації як процесу, а культури – як результату¹¹. Цивілізація – це розвинутий стан людського суспільства, яким досягнуто високий рівень культури, науки, промисловості та урядування. Тобто не кожна культура може бути названа цивілізованою. Саме таке розуміння цивілізації найтісніше пов'язане з правом. Її серцевина – людина – громадянин – суб'єкт дії. Цивілізація постає як процес олюднення людини, її ходи від тварини до носія категоричного імперативу, як процес подолання варварства в собі й у суспільстві в цілому. Н. В. Мотрошилова вбачає корінну функцію цивілізації у забезпеченні вільних, що закріплюються і юридичними, і моральними нормами, форм спільного буття людей, і в наданні (в тенденції – загальних) прав, свобод, гарантій, можливостей брати участь у вирішенні своїх долі і долі нації, країни, світу¹².

Важливим є, на нашу думку, планетарний обсяг такого розуміння цивілізації. Як вказує Н. Еліас, поняття цивілізації певною мірою знімає національні відмінності, воно підкреслює загальне для всіх людей, або те, що повинно стати таким на думку особи, яка використовує це поняття¹³. Світ цивілізації відкритий всім, хто бажає до нього долучитися.

Отже, у підсумку ми маємо два напрями розуміння основної категорії цивілізаційного підходу, а саме – цивілізації, серед яких, на наше переконання, більш обґрунтованим та несуперечливим виглядає розуміння цивілізації як протилежності варварству та позитивного стану культурного розвитку людства. Між тим цивілізаційний підхід у вітчизняній юриспруденції претендує на оперування першою з указаних інтерпретацій поняття цивілізації, тобто як синонімом специфічної локалізованої культури.

Основними здобутками цивілізаційного підходу вважається визнання науковою спільнотою різноманітності та рівноцінності правових культур, подолання європоцентризму та визнання права ціннісно-нормативним регулятором. У правовій компаративістиці з позицій цивілізаційного підходу, на думку Х. Бехруза, стало можливим вивчення множинності правових реаль-

ностей, що відображають різноманіття правових явищ. Різноманіття існуючих правових систем і правових культур ґрунтується на різних правових цінностях культур і цивілізацій, що існували раніше й існують нині¹⁴.

Як уявляється, серед здобутків цивілізаційного підходу є багато правильних і нових висновків, утім, їх правильність та новизна не завжди збіжні. Так, висновок про різноманіття правових культур є трюїзмом; це ніколи не заперечували вчені, попри невикористання ними цивілізаційного підходу. Висновок про ціннісно-нормативний зміст права є все-таки заслугою ініціаторів впровадження в юриспруденцію аксіологічного підходу. А от висновок про рівноцінність правових культур є, на нашу думку, політкоректним, але в науковому сенсі малопродуктивним, оскільки очевидно є різна «вага» та цінність права як соціального регулятора у культурах різних суспільств. Натомість більш обґрунтованою видається думка В. С. Нерсисянца про поділ типів організації життя людей і, відповідно, типів культур на правові та неправові¹⁵.

Як уявляється, одним із результатів застосування теорії локальних цивілізацій є концепт слов'янського права та слов'янської правової сім'ї, або сім'ї слов'янського права, який перейшов у сусідній державі на рівень підручника для студентів і, таким чином, впливає на формування правосвідомості майбутніх юристів. На думку одного з авторів цього концепту В. М. Синокова, слов'янська правова сім'я характеризується органічною цілісністю, єдністю права і держави, зв'язком з православним християнством, приматом колективізму перед індивідуалізмом, антиформалізмом правового мислення, а її провідним елементом є російська правова система, сферою впливу якої продовжує залишатися територія колишнього СРСР¹⁶. Думається, що концепт слов'янської правової сім'ї породжує багато запитань, зокрема, щодо коректності назви, адже до цієї сім'ї автор включає не лише правові системи слов'янських держав; незрозумілою також є ознака зв'язку з православ'ям, зважаючи на те, що значна частина слов'ян не належать до православної конфесії. Як уявляється, відповідь лише на одне запитання, а саме: «*Qui prodest?*», є очевидною. Концепт слов'янської правової сім'ї став цеглинкою гібридного російського імперіалізму, хочеться вірити, без умислу на те його авторів.

На нашу думку, цивілізаційний підхід в юриспруденції матиме набагато більший науковий потенціал при поверненні до початкового смислу терміна «цивілізація» як поступатального прогресивного руху та до цивілізаційно-стадіального варіанта методологічного підходу в загальнотеоретичній юриспруденції. Це означатиме дослідження розвитку конкретних суспільств на шляху до правового типу культури, в основі якого лежить ідея загального блага спільноти людей як вільних і рівноправних суб'єктів¹⁷. Цивілізація як процес і результат являє собою верховенство права в організації людського співжиття. Віддаючи належне висновку Є. О. Харитонова та О. І. Харитонові про існування двох традицій права на європейському континенті, західноєвропейської та східноєвропейської, хотілося б уточнити інший їх висновок про розвиток права як похідний від культурного розвитку цивілізації¹⁸. На нашу думку, варто розглядати саме цивілізацію як результат правового розвитку.

Свою чергою, цивілізаційний підхід у його стадіальному варіанті дає можливість виявити місце конкретного суспільства в шкалі цивілізаційного і, відповідно, правового розвитку, а відтак критично осмислити й правильно оцінити завдання, які стоять перед суспільством, особливо – перед суспільством у стані транзиції. Адже очевидним є те, що на шляху цивілізаційного/правового розвитку, користуючись термінологією велоспорту, є лідери, пелотон та аутсайтери, статус яких зумовлено безліччю соціально значущих чинників, від географічного до психологічного. Не виключається, в силу цих різноманітних факторів, й зворотний рух суспільства на шляху до правової свободи та блага. Так, безумовним зверненням на криву доріжку від цивілізації і, відповідно, до неправа, були комуністичний та нацистський соціально-політичні проекти.

Очевидним є потенціал цивілізаційного підходу в історико-правових дослідженнях, зокрема, ефективним є застосування діахронного порівняльно-правового аналізу в сукупності з історико-генетичним методом задля формулювання закономірностей правового розвитку та вироблення його періодизації – *crème de la crème* історико-правового дослідження.

Що стосується синхронного порівняння, то слід погодитись з висновком Н. В. Варламової про коригування наших уявлень про можливості його застосування. Якщо йдеться про порівняння регулятивних систем правового та неправового типів, то порівняння може стосуватися лише «зіставлення специфіки уявлень про право і місця, яке відводиться йому в соціонормативній системі різних суспільств у контексті притаманних їм особливостей загального світосприйняття. Порівняльні дослідження на юридико-догматичному (юридико-технічному) рівні можливі тільки в рамках типологічно сумісних правових культур (культур правового типу), а також правових елементів, запозичених у них іншими (неправовими у своїй основі) культурами»¹⁹. Так, є можливим порівняння інституту прав людини в системах євроатлантичного та ісламського права, яке значною мірою запозичило цей інститут з Європи, але навряд чи є сенс намагатися знайти елементи прав людини в системах звичаєвого права.

Цивілізаційний підхід претендує на входження до методологічного арсеналу юридичної науки й порівняльного правознавства зокрема. На сьогодні він здебільшого використовується в тому його варіанті, що побудований на визнанні існування локальних цивілізацій. Найбільшою хибою цього підходу є неоднозначність його основної категорійної одиниці – локальної цивілізації. Натомість повернення до розуміння цивілізації як найвищого стану розвитку людства, що передбачає верховенство права та забезпечення прав людини, дає змогу дослідити розвиток, стадії та результати формування правового типу культури в різних суспільствах (ці результати можуть як позитивними, так і негативними).

1. Варламова Н. В. Сравнительное правоведение: современные методологические подходы // Общественные науки и современность. – 2014. – № 2. – С. 80. 2. Кресін О. В. Порівняльне правознавство у ХІХ–ХХ ст.: проблеми становлення: Монографія. – К.:

Логос, 2011. – С. 211. **3.** Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень // Порівняльне правознавство. – 2013. – № 1–2. – С. 281. **4.** Сюкияйнен Л. Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий. – М.: Садра, 2014. – С. 13. **5.** Чиркін В. Є. Формацино-цивілізаційний підхід до класифікації правових систем і сімей // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3–4. – С. 66. **6.** Кампо В., Губань Р. Цивілізаційний метод у праві: проблеми і перспективи // Юридичний журнал. – 2010. – № 1. **7.** Морозов Н. М. Концептуалізація історичного знання о російської цивілізації на рубежі ХХ-ХХІ вв. – Кемерово: Практика, 2014. – С. 59-60. **8.** Ерасов Б. С. Цивілізації: Универсалии и самобытность / Отв. ред. Н. Н. Зарубина. – М.: Наука, 2002. – С. 33. **9.** Терин Д. Ф. «Цивілізація» против «Варварства»: К историографии идеи европейской уникальности // Социологический журнал. – 2003. – № 1. – С. 44. **10.** Мотрошилова Н. В. Цивілізація и варварство в эпоху глобальных кризисов. – М.: Канон+, 2010. – С. 22-23. **11.** Элиас Н. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования / Гл.ред. С. Я. Левит. – СПб.: Университетская книга, 2001. **12.** Мотрошилова Н. В. Згадана праця. **13.** Элиас Н. О. Згадана праця. – С. 31. **14.** Бехруз Х. Згадана праця. – С. 278-285. **15.** Нерсисянц В. С. Философия права: Учебник. – М.: НОРМА, 2005. – С. 72. **16.** Ситюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. – М.: Норма, 2010. – С. 220. **17.** Нерсисянц В. С. Згадана праця. – С. 72. **18.** Харитонова О. І., Харитонов С. О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. – Х.: Одиссей, 2002. – С. 34, 46, 49. **19.** Варламова Н. В. Згадана праця. – С. 80.

А. О. САПАРОВА,

кандидат юридичних наук

ПРО ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО» У СВІТЛІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Можливість ідентифікації національного права розглядається як похідна від розуміння правового порівняння як взаємозв'язку правових систем. Заперечується як релятивістське, так і універсалістське розуміння правового порівняння. Ідентичність національного права пропонується розуміти як його здатність наповнювати себе відмінним смислом.

Ключові слова: національне право, ідентичність, правове порівняння, правові універсалиї.

Сапарова А. А. О значении понятия «национальное право» в свете проблемы правовых заимствований

Возможность идентификации национального права рассматривается как производная от понимания правового сравнения в качестве взаимосвязи правовых систем. Отрицается как релятивистское, так и универсалистское понимание правового сравнения. Идентичность национального права предлагается понимать в качестве его способности наполнять себя отличным содержанием.

Ключевые слова: национальное право, идентичность, правовое сравнение, правовые универсалии.

Saparova A. O. About the meaning of notion «national law» in the light of legal borrowing problem